

Schaduwbeeld of Het geheim van Appeltern

HELLA S. HAASSE

*Schaduwbeeld of
Het geheim van Appeltern*

KRONIEK VAN EEN LEVEN

AMSTERDAM · ANTWERPEN
EM. QUERIDO'S UITGEVERIJ BV
2012

Eerste druk, 1989; achtste druk, 2012

Copyright © 1989 erven Hella S. Haasse
Voor overname kunt u zich wenden tot Em. Querido's Uitgeverij BV,
Singel 262, 1016 AC Amsterdam.

Omslag Anneke Germers
Omslagbeeld Nichola Evans/Getty Images
Foto auteur Simon IJspeert

ISBN 978 90 214 4148 1 / NUR 301
www.querido.nl
www.hellahaasse.nl
www.hellahaassemuseum.nl

Voor Jan

‘La vie est en quête d’un récit’

Paul Ricœur

Inhoud

Het geheim van Appeltern 9

I 1741-1766

Kindertijd 19

De Latijnse School 47

Student aan de Academie 57

Tijdgenoot/Gabriël de Pierre-Buffière 68

Geheim genootschap 89

Tijdgenoot/John Wilkes 99

De zwervende jonker 107

II 1766-1778

De aanhouder wint 123

Tijdgenoot/S.V.G.L. van Heiden Hompesch 134

Lid van Staat 148

Tijdgenoot/Stadhouder Willem v 156

In oppositie 165

Tijdgenoot/John Wilkes 171

Tijdgenoot/Isaac de Pinto 184

Tijdgenoot/Gabriël de Pierre-Buffière 190

‘Het nakomen van Eer en Plicht’ 195

Tijdgenoot/Pierre Caron de Beaumarchais 219

De Amerikaanse zaak 223

Uit de Vergadering geweerd 233

Tijdgenoot/John Adams 233

III 1778-1782

- 'Bekend en bemind in Amerika' 259
Weldoener der Verenigde Staten 288
Een teruggetrokken leven 309
Tijdgenoot/John Adams 328
Een vriend uit duizenden 345
Tijdgenoot/François Adriaan van der Kemp 357
Brief aan het Volk van Nederland 369
'Het volk als hefboom' 386
Tijdgenoot/Stadbouder Willem v 390
De affaire-Dircks 396
Geheim genootschap 403
'Capellen hersteld' 406

IV 1782-1784

- 'Landsvader Capellen' 419
Tijdgenoot/Frederik Adolf van der Marck 441
Het laatste jaar 447
Tijdgenoot/Johann Adam Weishaupt 461

Coda 485

Verantwoording 497

Stamboom 498

Lijst van personen 501

Het geheim van Appeltern

Ik stond op de dijk bij Appeltern, niet ver van de sluis, met mijn rug naar de Maas, die kalm tussen zijn groene oevers stroomde. Voor mij daalde de weg naar dicht struweel. De boomkronen ruisten in de wind, bolle wolken voeren als reusachtige zeilschepen door de lucht. Het land rook naar gras en mest, en over de rivier woei een vage slijkgeur aan. Het weidse landschap baadde in middaglicht. Het was zondag, en stilte – de stilte van de zevende dag – heerste alom.

Tussen twee hardstenen hekposten door liep ik de groene schemering van de laan in. Het geboomte links bood doorkijk op velden en daken in de verte, rechts doemde achter het loof een huis op, door water van de weg gescheiden. Ik trok het krantenknipsel uit mijn mantelzak.

LAND VAN MAAS EN WAAL

Eigenaren van de heerlijkheid Appeltern zoeken voor de naaste toekomst een bewoner voor het

KASTEEL APPELTERN

Het huis, schuurtje, de tuin, dijktalud, gracht en toegangsbrug worden in erfpacht uitgegeven. Geïnteresseerden moeten zelf het monument, een eenvoudige behuizing met een vloeroppervlak van 10 bij 10 meter, restaureren en bewoonbaar maken.

Ik kende Appeltern van afbeeldingen uit de achttiende eeuw: een ridderwoning, statig van afmetingen, met een rank torentje. Een

gravure uit 1740 toont het kasteel ‘van den Maasdijk te zien’, met een gedeelte van de door een hoge heg omgeven tuin. Op een andere plaat, een tekening, zijn de bomen van de oprijlaan nog jong en het voorplein is beplant met sierlijk geschoren heester-tjes, die zich spiegelen in het water van de ringgracht.

De houten brug – die was ik nu genaderd – leek niet veranderd. Maar van het kasteel rest niets dan die vierkante ‘eenvoudige behuizing’, destijds een aanbouwsel, het zogenaamde washuis, dat de dienstvertrekken bevatte. In 1884 liet de toenmalige eigenaar, Godert graaf van Rechteren, het hoofdgebouw met de grond gelijkmaken. Naar men zegt werden de lasten van het onderhoud te hoog. Maar zo vervallen kan het Huis Appeltern niet geweest zijn: op een fotografie, korte tijd voor de sloop gemaakt, ziet het er nog zeer bewoonbaar uit; de freules zitten buiten thee te drinken onder een zonnetent.

Ik stond niet bij de brug als aspirant-koopster. Niet door mij zou het washuis gerestaureerd, de verwilderde tuin opnieuw aangelegd worden. Mijn zintuigen, die het nu en hier in zich opnemen: de bomen, het water, het onaanzienlijke gebouwtje op het kleine eiland binnen de ringgracht, konden mij niet helpen vroeger leven te doorgronden. Ik moest in documenten – het geheugen van de tijd – en in de verbeelding zoeken naar wat niet meer aanwezig is.

In het verdwenen kasteel werd anno 1781 de *Brief aan het Volk van Nederland* geschreven: een hartstochtelijk pamflet gericht tegen stadhouder Willem v, zijn bewind, zijn raadgevers, zijn ‘knechten’, zijn voorgeslacht; een oproep aan de natie om oude vrijheden en rechten te herstellen en te verdedigen. Was de man die toen op het Huis Appeltern woonde, Joan Derk baron van der Capellen tot den Pol, de auteur van dat opzienbarende, omstreden, anonieme geschrift? Wegens zijn ijveren voor de zaak van de patriotten, op grond van stijlkenmerken in de tekst, van vermeende toespelingen in zijn correspondentie, en van formuleringen die vrijwel gelijkkluidend zijn aan passages uit zijn brieven en de door hem als lid van de Staten van Overijssel uitgesproken redevoeringen, hebben historici – onder wie Jan Romein in

Erflaters van onze beschaving—aangenomen van wel. Zijn daardoor alle vraagtekens overbodig geworden? Was hij de enige auteur?

Exemplaren van het pamflet – door zijn omvang veeleer een brochure – werden in de nacht van 25 op 26 september 1781 in een aantal belangrijke Hollandse steden hier en daar op straat neergelegd, voor de eerlijke vinder en de goede verstaander. Ondanks het feit dat al binnen een etmaal overal plakATEN aangeslagen waren die het lezen, lenen, kopen en verkopen, verspreiden, nadrukken, op straffe van hoge boetes verboden en beloningen uitloofden voor aangevers en voor eenieder die nadere inlichtingen kon verstrekken, ging de tekst bij hoog en laag van hand tot hand, wekte uitzinnige geestdrift en even uitzinnige woede en verontwaardiging.

'Het is, mijn waarde medeburgers, niet sinds gisteren of eergisteren dat men u bedriegt en mishandelt; neen, ge zijt, om niet van vroeger tijden te spreken, nu sedert bijna twee eeuwen de speelbal geweest van allerlei heerszuchtige lieden die, onder de schijn van voor Uw belangen en vrijheden te zorgen, niets—ja, zowaar als er een God is, aan wie ik wegens dit geschrift rekenschap zal moeten geven—volstrekt niets anders beoogd hebben dan een erfelijk juk op uw vrije halzen te drukken...'

Op een junidag van het jaar 1781 werd er in een kamer van dat verdwenen Huis Appeltern een begin gemaakt met het schrijven van het geschrift dat enkele maanden later in de Republiek der Verenigde Nederlanden het effect teweeg zou brengen van de spreekwoordelijke vonk in het kruitvat. Misschien was het stralend winderig weer, zoals toen ik daar in het gras op de berm zat, en in die landelijke stilte af en toe een hond hoorde blaffen bij de schuren van de boerderij die nog steeds aan de andere kant van de weg tegenover de slotbrug ligt, en het loof zag schitteren in de zonneschijn.

Hoe moet ik mij de man aan de schrijftafel voorstellen? Hij is van middelbare lengte, mager van lijf en leden; daarbij past het gezicht van de gravure die jaren na zijn dood door L.J. Cathelin gemaakt werd naar een verloren gegaan portret waarvoor

Van der Capellen in 1783 poseerde: enigszins ingevallen wangen, grote ogen die de beschouwer recht, 'open' aankijken, een mond met dunne lippen, even opgetrokken in een welwillende glimlach. Zijn houding is nogal star, hij 'zit' voor de schilder. Hij draagt een fluwelen jas met lange panden over vest en kniebroek, een jabot van kant, en smalle manchetten naar de nieuwe, door de voorstelling van goedburgerlijke soberheid geïnspireerde herenmode van de late achttiende eeuw. Zijn haar is boven de oren tot stijve rolletjes gekruld. Hij leunt met zijn rechterarm op de tafel; heeft een ganzenveren pen in de ene, een boek in de andere hand (zijn wijsvinger steekt tussen de bladzijden op de plaats waar hij met lezen gebleven is). Het inktstel op tafel hoorde tot de inboedel van zijn huis in Zwolle, waar het portret geschilderd werd. Het was een gangbaar model, zoals men ook nu nog vaak bij antiquairs kan vinden: twee kokertjes met porseleinen deksels in houders van filigraanwerk, op een ovale blad op pootjes, met een opstaand randje van filigraan, het geheel in zilver uitgevoerd. Waarschijnlijk had hij op Appeltern ook zo'n inktstel.

Van de vroegste tijden af zijn deze landen bewoond geweest door dappere en vrije volken. De Batavieren zijn de oudsten, waarover men inlichtingen heeft. Zij voelden de waarde van de vrijheid en kenden het juiste en enige middel om die vrijheid te bewaren. Zij lieten zich daarom niet regeren door lieden die zichzelf verkozen of door een ander – naar zijn goedvinden – gekozen werden; die bijgevolg niet van hen afhingen, die hun geen rekenschap schuldig waren en waar zij, als ze niet goed regeerden, geen macht over hadden; neen, zijielden het beft zelf in handen. De voornaamste zaken van hun land deden ze zelf af in hun algemene vergaderingen, waar het gehele volk gewapend bijeenkwam en elke Batavier evenveel te zeggen had.'

Wat de schrijver in zin na zin – met nog steeds voelbare emotie – zwart op wit gezet heeft, is een les in vaderlandse geschiedenis. De feiten waren hem kennelijk zeer vertrouwd, hij moet met die voorstellingen jarenlang geleefd hebben. Misschien is het niet te veel gezegd dat zij hem tot een obsessie geworden waren. Zoals in oude geslachten soms van generatie op generatie gelaatstrekken, eigenschappen en manieren doorgegeven worden, tot er een

geprononceerd altijd en overal herkenbaar beeld ontstaat, zo lijkt het alsof in de tekst van deze *Brief aan het Volk van Nederland* ervaringen en meningen van voorvaderen, een erfelijk gedachtegoed, zijn neergelegd – maar dan vermengd, gekruid, met ideeën die de schrijver als doorslaggevend voor de ontwikkelingen in zijn eigen tijd beschouwd heeft. Deze ‘verlichte’ edelman wilde met hart en ziel democraat zijn. Deze achttiende-eeuwer droeg klassieke republikeinse idealen uit, gedreven door een individuele vrijheidsdrang die in wezen al tot de romantiek behoorde. Een man, door geboorte en opvoeding thuis in de kringen waaruit vanouds de regerende elite van het land was voortgekomen, ontpopte zich als radicaal. Er is een opvallende innerlijke tegenstrijdigheid in het wezen van de schrijver van de ‘Brief’ – de tekst lijkt uit twee temperamenten geboren te zijn: de bij alle betrokkenheid didactisch betogende fragmenten van een historisch overzicht (een schets van het geleidelijke teloorgaan van de inspraak der Nederlanders in bestuurszaken) zijn anders van toon dan de felle aanvallen op de stadhouder, Willem v, en eerdere Oranjevorsten, de ‘erfonderdrukkers der Bataafse vrijheid’. Het pleidooi voor handhaving van de oorspronkelijke democratische oude bestuursvormen in deze streken, en van de ‘heilzame grondwet’, vastgelegd in de Unie van Utrecht in 1579, maakt de indruk te behoren tot een betoog van andere orde dan de oproep aan burgers en boeren om ‘elk een goede snaphaan met een bajonet erop, en een sabel [te] hebben en daarmee [te] leren omgaan’.

‘O, Landgenoten! Nog eens, wapent u allen tezamen, en draagt zorg voor de zaken van het hele land, dat is voor uw eigen zaken. Het land behoort aan U allen met elkaar, en niet aan de Prins met zijn groten alleen, die U, die ons allen, die Neêrlands hele volk, de afstammelingen der vrije Batavieren, beschouwen en behandelen als hun erfelijk eigendom, als hun ossen en schapen, welke zij naar hun goeddunken óf scheeren, óf slachten kunnen en mogen. Het volk dat in een land woont, de ingezetenen, de burgers en boeren, armen en rijken, groten en kleinen – allen bijeen – zijn de ware eigenaren, de heren en meesters van het land, en kunnen zeggen hoe zij het hebben willen, hoe en door wie zij geregeerd willen wezen. Een volk is een grote maatschappij, een com-

pagnie en niets anders. De regenten, de overheden en magistraten, de Prins, wie 't ook is, die een post in die maatschappij bekleedt, zijn enkel maar de directeurs, de bewindhebbers, de rentmeesters van die compagnie of maatschappij, dat wil zeggen de gehele natie of het gehele volk.'

Bij die woorden past het geïdealiseerde standbeeld van Joan Derk van der Capellen in de gedaante van een Romeins politicus uit de oudheid, zoals dat omstreeks 1790 door de Italiaanse beeldhouwer Giuseppe Ceracchi is ontworpen en in marmer uitgevoerd, als onderdeel van een ooit besteld maar om financiële en politieke redenen nooit voltooid (noch ooit uit Rome naar Nederland overgebracht) grafmonument. Dit standbeeld bevindt zich nog altijd in de tuin van de Villa Borghese te Rome. Het stelt de na zijn dood als een volksheld vereerde patriot voor, meer dan levensgroot, een symbool; vanuit de zware plooien van zijn toga strekt hij orde scheppend, beschermend, de rechterarm uit; de linker houdt, in een minder gemakkelijk te duiden gebaar een zwaard, waaromheen een slang kronkelt. Ook hier een dubbelzinnig element: hij, die zo heroïsch het 'valse' geweld, het gif van de oorlog, terzijde schijnt te stellen, heeft in de praktijk van de politieke strijd zowel slangenlistigheid als gewapende actie aanvaardbaar gevonden.

Het eerste gedeelte van de 'Brief' is geschreven vanuit het standpunt van een door vaderlandsliefde en democratische gezindheid bezielde vrij man, die het stadhoudelijke wanbeleid aan de kaak stelt; maar gaandeweg krijgt de tekst ook de functie van een geschrift bedoeld om de verdiensten en het 'onverzettelijke karakter' van baron van der Capellen te prijzen, zijn publicaties ter lezing aan te bevelen, de door hem in de Staten van Overijssel aanhangig gemaakte kwesties in herinnering te brengen, en verontwaardiging te wekken voor de wijze waarop door Willem v en zijn 'werktuigen' in de persoon van deze 'door niemand ondersteunde edelman' alle regenten 'beledigd, vervolgd, mishandeld, in gevaar gebracht' zijn. Het beeld van de stadhouder is dat van een dwingeland, een monster.

In een rustige kamer, met uitzicht op het geboomte rondom Appeltern – eiken, elzen, hoge meidoornhagen – voltrok zich een

creatief proces dat niet meer te achterhalen is. Werd de 'Brief' in één ruk, spontaan, geschreven, om een overvol gemoed te luchten, of moeizaam samengesteld uit fragmenten en flarden van brieven, brochures en toespraken van en over 'Capellen'? Wist Joan Derk vanuit een veelzeggende gespletenheid zijn eigen zaak te bepleiten als gold het een door hem vurig vereerde ander? Was hij de spreekbuis van de patriotten, van de zich in hun belangen bedreigd voelende Amsterdamse kooplieden en bankiers, of van een gekwetste excessieve eigenliefde?

Het is mogelijk dat hij, min of meer tegen zijn zin, in opdracht, en onder druk gezet, ondanks vermoeidheid en preoccupatie met andere zaken, zichzelf tot het schrijven van de 'Brief' gedwongen heeft; maar evengoed kan die tekst de vrucht zijn van een zorgvuldig in praktijk gebrachte propagandatheorie, volgens methoden die in zijn tijd voor het eerst op uitgebreide schaal werden toegepast.

Blijft de vraag of hij de enige auteur van het pamflet is geweest. Was zijn denken tenslotte niet gevormd, gevoed, door de ideeën van voorgangers en tijdgenoten? Dichter bij huis: had hij een medewerker, een helper?

Misschien moet men zich in die kamer op Appeltern, het studeervertrek van de baron, tegenover hem of naast hem aan de schrijftafel nóg iemand voorstellen, een vertrouweling, een vriend, wie weet een alter ego.

Waar slechts een bouwvallig schuurtje en struikgewas te zien zijn, verhief zich dat grote edelmanshuis, met zijn kamerreeksen, gangen en trappen, een 'zaal', zolders en alkoven. Hangt er in de nu lege ruimte nog iets van dezelfde luchtlagen die destijds omsloten werden door de buiten- en binnenmuren van Appeltern? Het pamflet moet in haast, binnen enkele dagen, een week?, geschreven zijn. De auteur heeft er stellig nog aan zitten werken in de avondschemering, misschien wel 's nachts. Er stond een lamp op tafel. Men had het schaduwbeeld van zijn profiel op de muur kunnen vastleggen. Maar ook dan zou, mét de muur, die silhouet verloren zijn gegaan. Volgens Lavater, de beroemde fyسیونomist uit Van der Capellens tijd, was het schaduwbeeld zo-

wel de minst sprekende, de ‘vlakste’ als de meest waarachtige en natuurgetrouwe afbeelding van een gezicht: ‘De minst sprekende, want het is slechts de grenslijn van de *helft* van een gezicht; maar het meest gelijkend, omdat het een directe afdruk van de werkelijkheid is, zoals niemand, zelfs niet de bekwaamste tekenaar, uit de vrije hand kan schetsen.’ Er bestaat een aantal profielen in reliëf van Joan Derk van der Capellen, op de erepenningen die men destijds heeft laten slaan om de ‘Onsterfelijke Ridder en Mensenvriend’, ‘wiens gulden mond den Raad der Dwinglandij deed beven’ te huldigen of te herdenken. Tonen die afbeeldingen, die waarschijnlijk gebaseerd zijn op silhouetten, hem zoals hij er werkelijk heeft uitgezien?

Maar de twee gezichtshelften van een mens zijn nooit identiek. In dat opzicht is het schaduwbeeld bedrieglijk, want binnen de grenslijn is alles zwart, óf effen wit, zijn rechts en links aan elkaar gelijk. Het profiel in reliëf op de penningen is dat van ‘den eedlen Capellen’, aan wie oden en lofdichten zijn gewijd. In de andere gezichtshelft waren wellicht de trekken aanwijsbaar die begrijpelijk maken dat men hem ook ‘heethoofdig en dweepziek’ noemen kon.

Er zijn veel brieven van en aan Joan Derk van der Capellen bewaard gebleven, maar waarschijnlijk ontbreken de meest wezenlijke. Naar eigen zeggen heeft hij er zelf heel wat in het vuur gegooit; na zijn dood zijn er door een familielid ook nog eens belangrijke documenten vernietigd. Opmerkingen in de voorhanden correspondentie verwijzen herhaaldelijk naar een ontvangen of verzonden schrijven, waarin de lezer onthullingen vermoedt die nu nergens meer te achterhalen zijn.

‘Indien de nazaat mij in *alle* mijne omstandigheden kende, hoe zou hij zich verwonderen!’ schreef Van der Capellen op 8 augustus 1782 aan een vriend. Wat tot die kennis strekken kan, heeft hij goed verborgen. Dát is het geheim van Appeltern.

I 1741-1766

‘Door die onkunde omtrent zijn jeugd ontbreekt ons de sleutel, die zo vaak het geheim van iemands later leven vermag te ont-raadselen – hetzij wij dat geheim dan juist willen zoeken in het feit, dat deze man, wiens hervormingsdrift op een nieuwe conceptie van het individu berustte en die dan ook, ondanks zijn zakelijkheid, voortdurend van zichzelf vervuld is, ons al of niet opzettelijk omtrent zijn jeugd onkundig heeft gelaten. Als een soort *argumentum e silentio* voor zijn prille moeilijkheden. Want de levensgang van hervormers is wel steeds moeilijk van het begin af aan. Ja, wie zal zeggen hoe vaak juist de moeilijkheden hunner eigen jeugd bij dit type de bodem bereidden voor het zaad der revolutie, dat zij in hun rijpe leeftijd oogstten?’

‘Joan Derk van der Capellen’ in *Erflaters van onze beschaving* door Jan en Annie Romein

Kindertijd

Op de zeventiende januari van het jaar 1741 heeft er ten huize van de heer Reinier Derk van Bassenn te Tiel een korte plechtigheid plaats: de voltrekking van het huwelijk tussen zijn oudste dochter Anna Elisabeth en Frederik Jacob Derk van der Capellen, kapitein in het regiment infanterie van kolonel Broeckhuysen. De partijen wensden het intieme, besloten karakter van de ceremonie te benadrukken. Alleen de naaste bloedverwanten en enkele goede vrienden zijn aanwezig. Frederik is wees, heeft één broer en één zuster. Anna Elisabeths moeder is al vele jaren geleden gestorven.

De winter is uitzonderlijk streng, met ijsgang in de Waal en zware sneeuwval. De bejaarde Van Bassenn kan zich de weelde veroorloven predikant, notaris en schepen bij zich thuis te ontbieden in het behaaglijk verwarmde salet, waar een tapijt de vloertegels bedekt en toegeschoven gordijnen kille tochtstromen en de grauwe schemering van de januaridag weren. Het vuur dat onder de schouw brandt en de vele tientallen kaarsen op luchters en lichtkronen werpen bewegende gloed over de aanwezigen: de bruid, in haar beste japon van gevlamde Franse tafzijde, en getooid met sieraden die zij van haar moeder heeft geërfd; de bruidegom, een brede sjerp in de kleuren van zijn regiment om de lendenen, de degen opzij; Van Bassenn en de magistraat, deftig in donkere jassen, maar wél met brokaten vesten en zilveren knopen; de gereformeerde dominee, waardig gepruikt, in toga en bef; de gasten, elk uitgedost naar leeftijd en staat. Op de achtergrond, in de deuropeningen naar de vestibule, verdringen zich de meiden en knechts.

De bruid is tweeëntwintig, de bruidegom eenendertig jaar

oud. Zij zitten in armstoelen voor de tafel waarop naast de open-
geslagen familiebijbel het register ligt met de tekst van de hu-
welijksbevestiging; hun beider namen zijn al ingevuld, en ook
de toevoeging 'in huis' ontbreekt niet. Drie weken tevoren zijn
de huwelijksvoorwaarden opgesteld en ondertekend door par-
tijten en getuigen: behalve ooms en neven bovendien voor Fre-
derik ook een officiële vertegenwoordiger van de Gelderse Rid-
derschap. De fraai gekalligrafeerde, met ieders cachet gezegelde
documenten liggen eveneens ter inzage.

Het wezenlijke van deze trouwerij valt niet uit te drukken in
elementen van tooi en plechtige huiselijkheid; het staat ook niet
te lezen op de gezichten van het bruidspaar, al zijn zij onder de in-
druk en merkbaar feestelijk gestemd. Méér dan een jonge vrouw
en een man in de kracht van zijn leven, die elkaar trouw beloven,
zijn zij de uitlopers van twee geslachten, vertegenwoordigen zij
een klasse, een stijl, verplichtingen en ambities. Het gaat niet in
de eerste plaats om hun persoonlijke geluk, maar om het handha-
ven en zo mogelijk vermeerderen van bezit en aanzien der hun-
nen in de provincie. Een en ander weegt vooral zwaar voor de
bruidegom.

Frederik van der Capellen stamt uit een geslacht met een lange
voorgeschiedenis. Het heet afkomstig te zijn uit Frankrijk, waar
al in de vroege Middeleeuwen generaties de Chaplain of de Ca-
pella functies bekleedden aan het koninklijke hof. In de twaalfde
eeuw heeft een tak zich gevestigd in de Lage Landen. Hun wa-
penschild – een kruis, met links daarboven de afbeelding van een
kapel – is te vinden in oude documenten in het Land van Kleef.
Een Gerlach van der Capellen heeft in 1378 domicilie gekozen
te Zutphen en is daar getrouwd met een dochter uit een plaatse-
lijk geslacht.

Sindsdien zijn de Van der Capellens van vader op zoon Gel-
derse notabelen gebleven; honkvast, zoals de Gerlach die in het
begin van de zestiende eeuw gedurende veertig jaar burgemees-
ter van Zutphen is geweest, of avontuurlijk, als diens zoon, óók
weer een Gerlach, die achtereenvolgens in Keulen, Genève, Ba-

zel, Heidelberg en Rome studeerde, maar bij het uitbreken van de opstand tegen Spanje in 1568 ijlings naar Zutphen terugkeerde om de verantwoordelijkheid in familie- en stadsbelangen met zijn vader te delen. Lijf en goed hebben die beide Gerlachs gewaagd in de strijd om vrijheid van bestuur en godsdienst. De jongere Gerlach, op zijn beurt hoofd van de familie geworden, kocht in 1601 het landgoed de Boedelhof en is toen, zijnde in het bezit van een 'riddermatige havezate' opgenomen in de Gelderse Ridderschap, en bovendien door de stadhouder, prins Maurits, die hem als een vriend beschouwde, tot kanselier van de graafschap Zutphen benoemd. Die carrière van Gerlach: tegelijkertijd lid van het Corps van Edelen én hoge functionaris in de regering van stad en provincie, zou voor zijn zoon Alexander een struikelblok blijken.

In Zutphen gold dat bij de keuze van nieuwe schepenen en raden de kinderen en nakomelingen ('soo deselve eenichsins bequaem syn') van personen die reeds een magistraatsfunctie hadden bekleed, voorrang zouden genieten; een omstandigheid waarvan de sinds eeuwen in het stadsbestuur actieve Van der Capellens hadden geprofiteerd, ten nadele van menige op zijn havezate huizende jonker met politieke ambities. Toen Alexander van der Capellen aanspraak maakte op een plaats in de Ridderschap werd hem dat geweigerd; want, zei men, zijn vader leefde nog, en die was de officiële eigenaar van de Boedelhof. Een nieuw lid diende te beschikken over een eigen erkende havezate. Door tussenkomst van prins Maurits werd Alexander twee jaar voor het overlijden van de oude Gerlach toch tot het Corps van Edelen in het Kwartier van Zutphen toegelaten. Die stadhouderlijke protectie zette kwaad bloed.

Nog meer vijanden maakte Alexander zich onder zijn standgenoten, toen hij in een geschil tussen de Ridderschap en de Steden nadrukkelijk de kant van Zutphen koos, daardoor getuigend van zijn betrokkenheid bij de stad en haar burgerij. De Ridderschap ging er nu toe over strengere regels van toelating vast te stellen: behalve het bezit van een riddermatig landgoed werd van kandidaten voor het lidmaatschap voortaan ook geëist dat zij een fa-

miliewapen met acht adellijke stamdelen konden tonen. Alexander protesteerde tegen dit nieuwe stelsel. Men zou hem de algemene ontstemming over zijn dwarsliggen laten voelen. In 1649 werd zijn zoon – weer een Gerlach – ondanks het feit dat die al een eigen havezate bezat, afgewezen. Gerlach legde zich niet bij die beslissing neer. Hij verscheen, met steun van zijn vader en de Steden, op de eerstvolgende vergadering van de Staten van Gelderland, en nam deel aan de zitting alsof het vanzelf sprak. De Ridderschap achtte ‘de introductie van zijn persoon ontijdig en onfatsoenlijk’, maar bleek op den duur niet opgewassen tegen de door vader en zoon gezamenlijk uitgeoefende druk. Maar in 1658 kostte het Gerlachs oudste zoon Frederik weer de grootste moeite om ‘verschreven’ te worden van het familieslot de Boedelhof, dat intussen eerst zijn vader, en na diens overlijden twee jaar tevoren, hijzelf geërfd had. Ook deze Van der Capellen bezette tenslotte maar vast eigenmachtig een plaats in de vergadering, ook hij werd gesommeerd zich te verwijderen. Pas na maanden gaf de Ridderschap toe dat zij geen recht had hem uit te sluiten.

Frederik trouwde met een freule die hem de onverdacht riddermatige havezate Hagen bij Doetinchem mee ten huwelijk bracht. Dit betekende dat hij nu ook aan een eventuele tweede zoon en diens mannelijke nakomelingen aanspraken op admisie in de Ridderschap kon nalaten. Die tweede zoon kreeg hij. Maar juist toen Hans Christoffel van der Capellen de jaren des onderscheids bereikt had, breidde de Ridderschap van Zutphen haar reglement uit met de langgewenste clause dat slechts één zoon uit een adellijk gezin in aanmerking kon komen voor toelating. Hans Christoffel koos een militaire loopbaan, het gebruikelijke alternatief voor jonkers. In 1695 werd hij door de Staten-Generaal (‘Ons betrouwende op de kloekheyt ende ervarentheydt in het stuck van den Oorloge van den persoon van Hans Christoffel van der Capellen’) tot kapitein van een compagnie benoemd. Hij trad in het huwelijk met een dochter van Jacob Sweerts de Landas, vrijheer van Oyen, en verzekerde zich zodoende voor later van haar erfdeel, de landgoederen Appeltern en Altforst in de Over-Betuwe.

Frederik, de bruidegom van het trouwfeest te Tiel, is in 1710 ten huize van zijn grootmoeder Van Oyen geboren. Aangezien Hans Christoffel gewoonlijk bij zijn compagnie woonde, en het na de dood van zijn schoonvader voorlopig aan zijn zwager overliet de zaken van de Betuwse bezittingen te regelen, kwamen zijn vrouw en kinderen alleen in de zomer wel eens op het Huis Appeltern. Sinds 1724 verbleven zij meestal in Nijmegen, waar Frederik reeds als veertienjarige op zijn beurt aan een militaire opleiding begonnen was.

Hij heeft de helft van zijn leven ingekwartierd in garnizoensplaatsen doorgebracht. Op die zeventiende januari 1741 trouwt hij in de eerste plaats met relaties. De familie Van Bassenn, oorspronkelijk een Amsterdams koopmangeslacht, heeft zich ongeveer een eeuw tevoren in Arnhem gevestigd. Zowel door zijn eigen huwelijk als door dat van zijn vader is Reinier Derk, de vader van de bruid, vermaagschapt aan Gelderse regenten. Hijzelf is een wijd en zijd vermaarde persoonlijkheid sinds hij in het begin van de eeuw als burgemeester van Arnhem een leidende rol heeft gespeeld in de Plooiërij, het georganiseerde verzet tegen een kleine groep van door de stadhouder-koning Willem III begunstigde aristocraten die in Gelderland de lakens uitdeelden. Dat Van Bassenn in die actie nauw samengewerkt heeft met gilden en gemeenslieden (aldus blijkt gevend van een door de meesten van zijn standgenoten niet gedeelde democratische gezindheid), en zelfs de wapens heeft opgevat om zijn argumenten kracht bij te zetten, heeft ertoe geleid dat hij in 1708 wegens 'seditieus en oproerig' optreden uit zijn ambt ontzet en voor de duur van zijn leven uit Arnhem verbannen is. Een hem later aangeboden schadevergoeding in geld heeft hij niet willen accepteren. Hij is bij zijn moeder in Tiel gaan wonen, waar de door hem voorgestane vorm van stadsbestuur kort na de dood van Willem III was hersteld, en heeft daar sindsdien het leven geleid van een filosoof, verdiept in de studie van oude geschiedenis en klassieke literatuur. In 1728 heeft hij zelfs een boek gepubliceerd, in het Latijn, over de eed bij de antiëken. Op middelbare leeftijd is hij getrouwd met Johanna van Wijhe, uit een adellijke Betuwse fa-

milie. Zij heeft hem twee dochters geschonken; bij haar laatste bevalling, van een levenloos jongetje, is zij in het kraambed gestorven.

Reinier van Bassenn is een man van de oude stempel, door-drenkt van de geest der Romeinen uit Cato's tijd; een 'honnête homme' naar zeventiende-eeuwse trant, verknocht aan de idealen van de Gouden Eeuw, maar tegelijkertijd in intellectueel opzigt een aanhanger van de Verlichting. In zijn huishouding gaat het deftig maar sober toe. Zijn dochters hebben hem, sinds zij oud genoeg waren om die taken te vervullen, alle dagelijkse beslommeringen uit handen genomen, hem de nodige rust gewaarborgd in zijn bibliotheek, tussen boeken en documenten. Vóór zijn dood hoopt hij een geschrift te kunnen voltooiën over de geschiedenis van de Republiek, gemeten naar de illustere voorbeelden van Griekenland en Rome.

Hij beschouwt Frederik van der Capellen als een alleszins aanvaardbare schoonzoon. De jonkers Van der Capellen, met hun reputatie van eigenzinnigheid, passen in zijn voorstelling van integere dienaren van de publieke zaak, vijanden van oligarchie en nepotisme. Hij bezit zelf geen landgoederen, maar hij is tamelijk gefortuneerd. Zijn dochter Anna Elisabeth krijgt een jaarlijkse toelage mee van twaalfhonderd gulden, plus een uitzet, en verder nog de opbrengst van landerijen die tot het erfdeel van haar moeder behoorden. Frederik hoeft dus niet (zoals zijn vader in de laatste jaren van diens leven) geld te lenen van deze en gene om het beheer van Appelteren te kunnen bekostigen.

De ringen zijn gewisseld, het jawoord heeft tweemaal geklonken, de huwelijksakte is ondertekend. In de grote zaal van het huis staat de tafel gedekt voor het bruiloftsmaal. Het beste porselein (voor iedere gang een ander servies), het fijne damast, het van generatie op generatie doorgegeven zilverwerk, zijn tevoorschijn gehaald en uitgesteld. Het menu mag, gezien de winterse noodtoestand, overladen heten: gestoofd en gebraden vlees met een keur van sausen, ingemaakte vruchten, banket, noten, goede wijn. Er wordt lang nage tafeld. Tenslotte geleiden de zuster en